

NICU GAVRILUȚĂ

Actualitatea paradigmei Eliade-Culianu în inter- pretarea mitologiilor con- temporane

The actuality of the Eliade-Culianu paradigm within the contemporary mythological interpreta- tions

Abstract:

In the first part of this text, the author includes a synthesis of Mircea Eliade and Ioan Petru Culianu's thoughts regarding the actuality of ancient mythologies and their camouflaged presence within the cultural, political, social, and entertainment practices of the contemporary human being.

The main idea of this text is that the Eliade-Culianu paradigm of the myths' interpretations is of actuality because, in the first place, does not deceive the specific of mythology and explains myths through myths.

*The text then presents the author's ideas regarding the camouflaged presence of certain mythological phantasms within the games of the quotidian. Basically, these phantasms refer to the social mythologies reactivated in the world after September, 11, 2001, to mythological content of the neighborhood subcultures' practices, as well as to the need of reinventing the "black sheep". The author also mentions the mythological sequences disguised in a successful book-*The Da Vinci Code*- or in the extravagant car promotions in the contemporary Occident.*

1. Mircea Eliade și demnitatea metafizico-religioasă a mitului

Tema mitologiei (arhaice și moderne) a fost una dintre marile pasiuni ale lui Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu. Acestui subiect, cei doi istorici ai religiilor i-au consacrat pagini speciale în scrierile lor¹. Asemănările și diferențele cu privire la interpretarea mitului, valabile în orice veritabilă relație maestru-discipol, se regăsesc și în scrierile celor doi autori. Asupra unora dintre ele mă voi opri în paginile următoare.

Definind mitul, Eliade constată că nu de puține ori exegeții occidentali i-au conturat acestuia un portret robot negativ. Au identificat mitul cu fabula și ficțiunea, minciuna și povestea, într-un cuvânt cu *irealitatea*. Mediile culturale pozitivistice și marxiste au amplificat și dus spre o limită a interpretării această istorică eroare. Or, de fapt, lucrurile stau exact invers, constată Eliade. În culturile vechi, tradiționale, mitul era temeiul spiri-

Nicu

Gavriliuță

Associate

Professor, Ph.

D. Al. I. Cuza

University,

Iași, România

Author of the books:

Mentalități și ritualuri magico-religioase (1998), Culianu, jocurile minții și lumile multidimensionale (2000), Imaginarul social al tranziției românești (2001), Fractalii și timpul social (2003), Hermeneutica simbolismului religios (2003), Mișcări religioase orientale (2006), România în starea Bardo (2006)

E-mail: nicolas@uaic.ro

Key words:

sacred, myth, camouflage, religion, religious hermeneutics, mythologies of the quotidian.

tual al întregii existențe. El numea întâmplările sacre, revelațiile din *illo tempore* și constituia *modelul exemplar* al tuturor faptelor umane semnificative. Mitul cuprindea o sumă a tradițiilor ancestrale și a normelor sociale esențiale transmise intergenerațional, pe cale inițiatcă², povestea aventurile ființelor supranaturale, iruperea sacrului în istorie și modul în care omul a devenit ființă sexuală, culturală și muritoare.

Adevăratele mituri revelau o față nevăzută a realității, inaccesibilă direct experienței profane, experiență întemeiată, înainte de toate, pe simțuri și exercițiul rațiunii. Misterul naturii duale și contradictorii a unor zeități și ființe mitologice, de pildă, era revelat pe calea regală a mitologiei. Numai așa puteai “înțelege”, de exemplu, cum Iahwe - divinitatea veterotestamentară - era bun și mândru, blând și înspăimântător, creator și distructiv. Chiar și celebrul fragment 64 din Heraclit³ dobânda un sens doar atunci când îți asumai total datele inițiatice, prezente în structura vechilor mituri și ritualuri magico-religioase.

Absolut salutar și semnificativ pentru momentul cultural actual îmi pare a fi faptul că Mircea Eliade nu explică mitul prin practicile economice sau prin acțiunea socială, prin pulsuniunea sexuală sau prin varii fantezii dezlănțuite. În gândirea lui Eliade, mitul nu este nici efemerul produs al creației imaginare sau, mai rău, banală poveste de adormit copii. *Eliade explică mitul prin mit, iar religia prin religie*. Ambele sunt realități spirituale autonome, structurate după legi specifice și mecanisme funcționale ireductibile. Mitul “este un act de creație autonomă a spiritului; prin acest act de creație se efectuează revelația, iar nu prin materia sau evenimentele pe care ea le folosește”⁴.

Ideea aceasta a lui Eliade este exemplificată de istoricul român al religiilor (și) prin celebrul mit al lui Tammuz. Prin mijlocirea acestuia se revelează inițiatului drama morții și învierii vegetației. Accentul este pus pe alternanța inevitabilă a vieții și a morții, pe speranțele umane în realitatea unei existențe postmortem. Ele definesc într-o manieră esențială anumite structuri ale condiției umane. Cu alte cuvinte, în mitul lui Tammuz, ca și în alte mituri asemănătoare, nu interesează în mod special moartea concretă și reînvierea vegetației. Faptul natural este absolut secundar în hermeneutica eliadescă a mitului. El nu face decât să mijlocească intrarea în lume a unui mister și să provoace înțelegerea unor date capitale ale condiției umane. “În nici un caz mitul nu poate fi considerat ca simpla proiecție fantastică a unui eveniment «natural»”⁵. Natura nu este nicio dată naturală, susține Eliade, în sensul că este o kratofanie sau hierofanie. “și numai prin aceste kratofanii sau hierofanii devine «Natura» obiect magico-religios și, ca atare, interesează fenomenologia religioasă și istoria religiilor”⁶.

Dezvăluind elementele de bază ale condiției umane, mitul chiar îi aparține acesteia. Asemenea erosului, fricii, sacrului, “anumite aspecte și funcțiuni ale gândirii mitice sunt constitutive ființei omenești”⁷. Ele nu apar într-un anumit moment istoric pentru ca ulterior să dispară. Secvențele gândirii mitice sunt permanente, sfârșind prin a se camufla și izbucni în viața și universul oniric ale omului modern.

Aceste idei eliadesti cu privire la mit și funcționalitatea acestuia au constituit și obiectul de interes al lui Ioan Petru Culianu. Celebrul discipol le va analiza uneori în varianta maestrului Eliade, alteori resemnificându-le și interpretându-le original din perspectiva științelor cognitive.

2. Culianu și interpretarea binaro-fractalică a unor prestigioase mitologii

Mitul ca fapt real, viu și exemplar, reprezintă, în opinia lui Eliade, autenticul mit. Culianu își va asuma și el ideea magistrului de la Chicago, deși n-o va face întotdeauna în mod explicit. În exegezele sale asupra gnosticismului și în textele despre literatura română și universală, Culianu se va arăta mai curând a fi interesat de articularea unei metode prin care să surprindă supraviețuirea unor secvențe mitice în literatură, filosofie, artă și ideologie. Va numi această metodă *mitanaliză*, diferențind-o de ceea ce Adrian Marino propunea în *Hermeneutica lui Mircea Eliade* a fi *mitocritica*. Specific mitanalizei ar fi, după Culianu, *circularitatea*. Așa cum unele întrebări filosofice își conțin în ele însele răspunsurile, la fel un mit adăpostește deopotrivă recunoașterea și analiza sa. Pentru a analiza un mit – scrie Culianu cu privire la *Cezara* lui Eminescu – trebuie să știi să-l recunoști: a-l recunoaște înseamnă a-l analiza deja.

Întrebarea care se pune în mod firesc este următoarea: ce anume recunoștea/analiza Culianu într-un mit? Păstrându-i formularea, am putea răspunde astfel: *un concept inform, croit din seturi semantice ce se întretaie*. Mitul este un potențial semantic uriaș, cu variante istorice diferite și chiar contradictorii. Limbajul specios, cu reminiscențe structuraliste în care Culianu discută alchimia mitului este doar o capcană. Aproximarea de Claude-Levy Strauss și de structuralismul său nu rezistă. Gândirea lui Culianu nu încremenește în proiectul structurii relaționale sincronice, ci insistă în mod original asupra genezei și rulării variantelor mitice în timp și istorie.

Într-o manieră clasic buddhistă, Ioan Petru Culianu neagă realitatea mitului, așa cum discipolii lui Buddha o negau pe cea a eu-lui. (Evident, este vorba în ambele situații de o negare cu valoare pedagogică). La limită, mitul “nu există”. Irealitatea sa i-a dat chipul unei intrigi fără conținut. “«Mitul» e pur și simplu echivalent cu repetiția unei intrigi goale purtătoare de diferite mesaje”⁸. Cu radiografierea intrigii în sine - fără relație cu istoria - se ocupă antropologia. În schimb, relațiile secvențelor mitice cu faptul social au făcut dintotdeauna obiectul istoriei. “Neexistând” mitul, există totuși variantele mitice care se rulează în timp și istorie. Ele creează *sistemele ideale* din a căror interacțiune se naște istoria. *În esență, mitul interpretat de Culianu se reduce la jocul imprevizibil și provocator al fantasmelor mitice în viața fiecăruia dintre noi*. Dincolo de acese variante, mitul în sine, negat, se manifestă printr-o “voință de a repeta o narațiune supusă reinterpretării continue...”⁹.

Culianu își exemplifică teza cu mitul occidental al progresului și cu cel al lui Faust. Primul dintre ele a interesat în mod special știința și filosofia din Occident. Pentru a-l înțelege mai profund, Culianu interpretează mitul progresului dintr-o perspectivă nouă, binaro-fractalică. Astfel, toate variantele acestei mitologii s-ar grupa sub semnul unui *sistem logic* cu soluții istoric previzibile. Dintru început se pune problema unei alegeri bina-re între existența mitului progresului și nonexistența lui. În cazul în care optăm pentru prima variantă – și așa se întâmplă de cele mai multe ori – atunci suntem puși în fața unei noi decizii: a ne asuma varianta progresului pozitiv sau negativ. De data aceasta, indiferent de opțiune, mitul progresului se dezvăluie sub alte două reprezentări clasice: este finit sau infinit.

Or, ce observă Culianu? Faptul că în istoria occidentală s-a rulat insistent, făcând o remarcabilă carieră, *varianta progresului pozitiv și infinit*. Ea a cumulat cel mai amplu număr de alegeri. Totuși, în sine, din punct de vedere strict generațional, nici o variantă

mitică nu este mai adevărată decât altele. Noi suntem cei care le concedem (total și ireversibil?) unora o mai mare doză de adevăr. Interesant este și faptul că nu orice alegere mitică este la fel de inspirată. De exemplu, “dacă cineva afirmă că progresul *nu* este infinit, atunci va apărea inevitabil un grup care să-și aroge cunoașterea direcției autentice și a căii unice a progresului”¹⁰, fapt care, de cele mai multe ori, s-a și întâmplat. Aproape invariabil, serviciile unui asemenea grup autoselectat și cu incontestabilă charismă au fost păguboase în orizontul istoriei sociale.

Pentru a exemplifica, Culianu invocă grupul părinților fondatori ai marxismului. Acesta a preferat să ilustreze istoric o variantă combinată a două *pattern*-uri progresiste: ei credeau “într-un progres social finit și un progres tehnologic infinit...”¹¹. Mai mult, demiurgii totalitarismului roșu nu negau nici realitatea “regresiei finite”, ilustrând-o cu inferioritatea luptei de clasă comparativ cu condiția comunismului primitiv. Cu toată această complexă alegere, Marx și Engels, ca și alții de altfel, nu s-au putut apropia de *adevărul* din spatele acestor *pattern*-uri mitice ale progresului. În interpretarea “ultimului Culianu”, adevărul ascuns, total, al unui mit este dincolo de posibilitatea alegerii și instrumentării noastre. Noi reușim să operăm doar cu adevărurile construite ale rulării în istorie a unor variante sistemice proprii unui mit, ceea ce nu este, totuși, lipsit de orice importanță.

Cred că aici se poate întrevedea o profundă asemănare între interpretarea mitului la Eliade și Culianu. *Ambii înțeleg mitul ca pe un element consubstanțial condiției umane, unul ce ne marchează esențial existența, neavând nici o șansă să dispară definitiv*. Mitul doar se poate camufla, degrada și izbucni neașteptat în istorie, actualmente în versiuni uneori insolite. Așa cum deconstrucția metafizicii este, în cele din urmă, tot un act metafizic, tot așa și *demitologizarea conține în sine și fața ascunsă a remitologizării*.

Atât Eliade, cât și Culianu pledează pentru o urgentă remitologizare a lumii contemporane, dar și a perioadei istorice critice din dramatica aventură a mitului în timp și istorie. “Astăzi ar trebui înfăptuită, minuțios și poate chiar nemilos, o operație de *remitologizare* a filosofiei perioadei, pentru a ne da seama de miturile ce au fost insidios propuse spre a ne explica trecutul și a ne determina viitorul”¹².

3. Versiunile (post)moderne ale unor străvechi mitologii

Gândindu-ne la viitorul mitului din perspectiva paradigmei Eliade Culianu, observăm acum, la început de mileniu III, o realitate oarecum diferită. Despre ce este vorba? Noi trăim astăzi un timp în care mitul încetează - pentru multe spirite (post)moderne - a mai fi cea istorie adevărată, sacră și exemplară despre care scriau Eliade și Culianu. Miturile recente nu mai (re)actualizează un *illo tempore* transfigurat de prezența creatoare a zeilor. Nu mai explică de ce omul a ajuns să fie o ființă muritoare, sexuată și culturală, ca să reiau întocmai termenii lui Eliade.

Totuși, miturile autentice n-au dispărut. Ar fi suficient să amintesc aici permanența actualitate a mitului christic pentru *homo religiosus* creștin. Nu de puține ori, chiar și astăzi, secvența mitologică a dramei Răstignirii este asumată și pățimită total, chiar la modul fizic. Mă gândesc la scenariile sud-americeane ale refacerii periodice a drumului Golgotei, dar și la straniile “fenomene fizice ale misticismului” (sindromul stigmatelor, al “pielii negre” și “călugărițelor elastice” etc.). Prin urmare, textele autorilor care declamă insistent, dar cu un fals profetism, sfârșitul mitului, al istoriei și ideologiilor, sunt departe de a ne convinge.

Pe de altă parte - plecând de la înțelegerea mitului de către Eliade și Culianu - nu pot să nu constat existența, în viața omului recent, a unui ciudat clivaj între mituri veritabile și pseudomituri. Mai exact, unul și același mit - al Salvatorului, de exemplu - este perceput, reprezentat și trăit prin dedublare ca un mit adevărat, dar și ca unul fals. În ipostaza sa tare, autentică, *mitul Salvatorului* ia forma, în mediile creștine, a mântuirii întru Iisus. Am fi tentați să credem că și aparițiile mariale (inclusiv cele din România începutului de mileniu III) ilustrează motivul salvării. Aici rolul de mijlocitor al Fecioarei Maria este esențial.

Invers, în versiune desacralizată, mitul Salvatorului se regăsește în scenariile pur istorice și politice. Aici el va face o semnificativă carieră. Foarte inspirat, Raoul Girardet regăsește expresia a patru figuri mitice soteriologice în tipul Cincinnatus și în cel al lui Alexandru cel Mare, în modelele exemplare ale lui Solon și Moise. Tuturor, Ruxandra Cesereanu le găsește o convingătoare ilustrare în istoria și politica românească. De câțiva ani a început să se scrie și să se vorbească și despre inedita așteptare a unui Salvator gen Superman de către americanii lunii septembrie a anului de grație 2001.

Toate aceste situații confirmă reactivarea puternică, dar în forme noi, neașteptate, a unui mare mit ancestral - în cazul de față cel al Salvatorului. Sunt realități în care Eliade și Culianu ar regăsi prezente străvechi fantasme nihiliste, complet lipsite de anvergura lor metafizică de altădată.

Pe urmele gândirii lui Eliade și Culianu, nu putem să nu observăm *retragerea și camuflarea miturilor în practicile cotidiene ale omului recent*. Străvechiul mit al originilor supraviețuiește astăzi și sub forma obsesiei noastre identitare. Sistemul mitic al "originii noastre istorice" și-a reactivat - în sfârșit - și o variantă considerată până mai ieri eretică: cea a dacilor ca strămoși ai romanilor! (Noi discutăm aici doar de valoarea de adevăr construită social a acestei interpretări false, ceea ce este cu totul altceva decât operațiunea istoricului de a găsi argumente și contraargumente unei supoziții iconoclaste).

Ar mai fi de amintit și alte ipostaze mitice actuale ale veritabilelor fantasme soteriologice de altădată. Ele numesc invazia *subculturilor de cartier* care ne "salvează" de plictisul și dominația culturii oficiale; *arta graffiti* care "salvează" și ea ideea de artă de eroziunea timpului și de praful uitării; *inflația hip-hop*-ului, o perfectă ilustrare a haosului precosmogonic ce va face cu puțință noua lume a muzicii etc.

Mitul morții creatoare ia și el, printre altele, chipul social al "țapilor ispășitori", special sacrificați pentru a asigura (supra)viețuirea tihnită a coruptelor oligarhii politico-economice. Mult discutatul motiv eliadesc al "nostalgiei originilor" nu este nici el protejat acum de ilustrări profane. Unele dintre ele se referă la exodul săptămânal în spațiile rurale și la întoarcerea în natură. Este vorba, printre altele de "duminicalism" (A. Pleșu) și la constanta rată a întâlnirii noastre cu natura. Prin grila de înțelegere a camuflării miturilor oferită de Eliade și Culianu se pot interpreta multe alte practici culturale, politice, religioase și de divertisment, la modă acum: fenomenul "Codul lui Da Vinci", somptuoasele lansări de mașini, fascinația mass-mediei în general și a televiziunii în special, imensul succes al telenovelelor și al emisiunilor de confesiuni publice, becalizarea României și fetișizarea Uniunii Europene etc. (Asupra lor voi reveni altădată).

În concluzie, omul timpului recent pare a le da - vrând, nevrând - dreptate lui Eliade și Culianu. Miturile străvechi n-au dispărut. Ele au fost doar maculate și desacralizate. Uneori s-au camuflat convingător sub cele mai neașteptate versiuni profane. Evident, nu toate aceste versiuni ascund veritabile și autentice mituri. Tocmai aici stă însă importanța și actualitatea hermeneuticii lui Eliade și Culianu cu privire la descifrarea subtiliei dar eficienței prezențe a miturilor în viața omului (post)modern. Cărțile lui Eliade și

Culianu ne invită să descoperim și să alegem ca obiect al jocului hermeneutic o parte dintre aceste mituri. Straniu și stimulat e faptul că, nu de puține ori, miturile sunt cele care ne aleg și posedă pe unii dintre noi.

Bibliografie generală

CULIANU, Ioan Petru, *Jocurile minții. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, ediție îngrijită de Mona Antohi și Sorin Antohi, Editura Polirom, Iași, 2002.

ELIADE, Mircea, *Aspecte ale mitului*, în românește de Paul G. Dinopol, prefață de Vasile Nicolescu, Editura Univers, București, 1978.

ELIADE, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, prefață de Georges Dumézil, traducere de Mariana Noica, Editura Humanitas, București, 1992.

Note:

1 Dintre cele mai cunoscute cărți ale lui Mircea Eliade care tratează mitologia, menționez *Aspecte ale mitului*, *Mituri, vise și mistere*, *Mitul eternei reîntoarceri*, *Nostalgia originilor* și capitolul consacrat “Mitologiei și funcțiilor mitului” din *Tratat de istorie a religiilor*. Ioan Petru Culianu a cercetat subiectul, printre altele, în *Eros și Magie în Renaștere. 1484*, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, *Arborele gnozei și Jocurile minții*.

2 Inițierii, Eliade îi consacră o lucrare specială. Este vorba de *Nașteri mistice*.

3 “Zeul este ziua și noaptea, iarna și vara, războiul și pacea, saturația și foamea: toate opozițiile sunt în el”. Traducerea a fost preluată din lucrarea clasică a lui Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, prefață de Georges Dumézil, cuvânt înainte de Mircea Eliade, traducere de Mariana Noica, Editura Humanitas, București, 1992, p. 382.

4 *Ibidem*, p. 389.

5 *Ibidem*, p. 388.

6 *Ibidem*.

7 Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, în românește de Paul G. Dinopol, prefață de Vasile Nicolescu, Editura Univers, București, 1978, p. 170.

8 Ioan Petru Culianu, *Jocurile minții. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, ediție îngrijită de Mona Antohi și Sorin Antohi, studiu introductiv de Sorin Antohi, traducere de Mona Antohi, Sorin Antohi, Claudia Dumitriu, Dan Petrescu, Catrinel Pleșu, Corina Popescu, Anca Vaidesegan, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 242.

9 *Ibidem*, p. 249.

10 *Ibidem*, p. 223.

11 *Ibidem*, p. 224.

12 *Ibidem*, p. 270.